

Educational model forming family-school partnership in Azerbaijan school

Sabina Guliyeva

Baku Slavic University, Pedagogy and Psychology
doctoral student of the department. Azerbaijan.

E-mail: sabinaquluyeva78@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0878-5688>

Abstract. Today, reforms are being implemented in the field of education in Azerbaijan. Notwithstanding the new educational infrastructures, updated content, trained teachers, this is not enough to succeed in education, because parents' activities do not meet modern requirements. Parents' pedagogical skills lag behind the requirements of educational reform. The article analyzes various models of cooperation with parents, traditional and non-traditional forms of parent-teacher relationships. Also in the history of pedagogical thought in Azerbaijan, we are talking about family-school partnership model - "The school as a social environment for learning", the traditional school model and the "horizontal lines" model.

Keywords: family-school partnership, parents' activities, the traditional school model, horizontal lines, pedagogical skills of parents, cooperation models.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.218>

To cite this article: Guliyeva S. (2020) Educational model forming family-school partnership in Azerbaijan school. *Journal of Preschool and Primary Education*, Vol. 232, Issue III, pp. 67-80

Article history: Received – 27.07.2020; Accepted – 22.08.2020

Azərbaycanda ailə-məktəb əməkdaşlığının formalaşdırılması modelləri

Səbinə Quliyeva

Bakı Slavyan Universiteti, Pedaqogika və psixologiya kafedrasının doktorantı.

Azərbaycan. E-mail: sabinaquliyeva78@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0878-5688>

Annotasiya. Bu gün respublikamızda təhsil sahəsində islahatlar həyata keçirilir. Təhsillə bağlı yeni infrastruktur yaradılır, məzmun yeniləşdirilir, müəllim kadrlarının hazırlığında yeni texnologiyalar tətbiq olunur, lakin təhsildə uğur qazanmaq üçün bunlar kifayət etmir, çünki valideynlərin uşaqların təlim-tərbiyəsi ilə bağlı fəaliyyəti müasir tələblərə cavab vermir. Valideynlərin pedaqoji bacarıqları təhsil islahatlarının tələblərindən geri qalır. Məqalədə valideynlərlə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsinin müxtəlif modelləri, valideyn-müəllim əməkdaşlığının ənənəvi və qeyri-ənənəvi formaları təhlil olunur. Həmçinin, Azərbaycan pedaqoji fikir tarixində ailə və məktəb əməkdaşlığının "məktəb sosial mühitdə təhsil mərkəzi", ənənəvi və "üfqi xətlər" modellərindən söhbət gedir.

Açar sözlər: ailə – məktəb əməkdaşlığı, valideyn, müəllim, şagird, pedaqoji bacarıqlar, əməkdaşlıq modelləri, sosial mühit.

<http://dx.doi.org/10.29228/edu.218>

Məqaləyə istinad: Quliyeva S. (2020) Azərbaycanada ailə-məktəb əməkdaşlığının formalaşdırılması modelləri. «Məktəbəqədər və ibtidai təhsil», № 3 (232), səh. 67-80
Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 27.07.2020 ; qəbul edilib – 22.08.2020

Giriş / Introduction

Respublikamızda ailə dövlətin tam himayəsi altındadır. Ailənin hər bir üzvünün hüquq və vəzifələri qanunla qorunur. Dövlət böyüməkdə olan nəslin kiçik yaşlarından fiziki və intellektual cəhətdən inkişafını, tam orta təhsil almasını, əxlaqi-mənəvi yetkinliyini təmin etmək məqsədilə təhsil-tərbiyə müəssisələri ilə yanaşı, valideynlərin də hüquq və vəzifələrini müəyyən etmişdir. Hər bir valideyn himayəsində olan uşaqları humanist, vətənpərvər, əməksevər, azərbaycançılıq ideologiyasına sədaqət, tarixinə, ədəbiyyatına, dilinə, milli-mənəvi və ümumbəşəri dəyərlərə hörmət ruhunda tərbiyə etməlidir. Uşağın ilk tərbiyəçisi, ilk psixoloqu və ilk müəllimi onun ata-anasıdır. Valideynlər uşağa yalnız bioloji-genetik amillərlə deyil, həm də sosial, psixoloji və s. amillərlə də bağlıdırlar. Uşaqlar valideynlərinə bənzəməyə, onların xarakter xüsusiyyətlərini əxz etməyə çalışırlar. Bu səbəbdən də valideynlər uşaqları üçün hər bir cəhətdən nümunə olmalıdırlar. Valideynlərin təlim-tərbiyə prosesində mühüm rolunu nəzərə alaraq onlarda pedaqoji bacarıqların formalaşdırılması vacib şərtlərdən biridir. Bu bacarıqların formalaşdırılmasında valideyn-müəllim əməkdaşlığının rolu böyükdür.

Əsas hissə / Main part

Valideyn-müəllim əməkdaşlığının iki aspekti

Valideyn-müəllim əməkdaşlığında iki aspekt xüsusilə diqqəti cəlb edir:

1) Valideynlər mütəmadi olaraq övladlarının təhsilə marağı, sinif yoldaşları və müəllimləri ilə ünsiyyət bacarıqları, davranışı, dərəcə davamiyyəti, təlim nailiyyətləri, peşə maraqları haqqında məlumat alır, övladlarının oxuduğu sinifdə təhsil prosesinin təşkili ilə tanış olurlar.

2) Valideynlər məktəbin təşkil etdiyi tədbirlərdə, seminarlarda, uşaqların təlim-tərbiyəsinə həsr olunmuş layihələrin təqdimatlarında, valideyn iclaslarında, məktəbin idarə edilməsində iştirak etməklə maariflənilir, öz pedaqoji bacarıqlarını artırırırlar.

Azərbaycan pedaqoji fikrində ailə-məktəb əməkdaşlığının müxtəlif modellərinə rast gəlinir:

1) "sosial mühitə nəzarət məktəbi" modeli (Burada bütün təlim-tərbiyə vasitələri uşağın ətrafında birləşir);

2) ənənəvi məktəb modeli (Ailədə təlim-tərbiyə mühitinin yaxşılaşdırılmasına, valideyn-müəllim əlaqələrinin genişləndirilməsinə təsir göstərir);

3) "üfqi xətlər" modeli. Bu model XX əsrin 20-ci illərində RSFSR-də olduğu kimi, Azərbaycanda da geniş yayılmışdır. Tanınmış rus pedaqog-alimi V.N.Şulqin tərəfindən irəli sürülən bu modeldə müəllim yeni yaradılan təhsil

müəssisələrində mühitin pedaqojiləşdirilməsində, uşaqların və valideynlərin özünüinkışaf, özünütəhsil və özünütərbiyəsinin təşkilində mühüm rol oynamalı idi.

XX əsrin 30-cu illərinin ikinci yarısında müəllim – valideyn əməkdaşlığında demokratik yanaşmalar arxa plana keçdi, məktəbin ailəyə avtoritar təsiri artdı. Bu dövrdə “sosial mühitə nəzarət məktəbi” modeli tətbiq olundu. Uşaqların məktəbdə, küçədə, ailədəki davranışlarına görə məsuliyyət daşıyan müəllim həm də mühakimə etmək səlahiyyəti qazandı. Bütün bunlar ailə tərbiyəsinə, ailədə övlad–valideyn münasibətlərinə, uşaqların ailədə davranışına da ciddi nəzarət demək idi. Hər bir məktəbyaşlı uşaq yaşayış yerində əvvəlcədən məktəbdə qeydiyyatla alınır. Məktəb, bir qayda olaraq, nə valideynlərin, nə də şagirdlərin fikir və istəklərini nəzərə almadan onların həyat yolunu müəyyənləşdirir, uşaqların tərbiyəsi ilə bağlı müəyyənləşdirdiyi tələbləri valideynlərə “valideyn universitetləri”, “pedaqoji mühazirələr”, fərdi söhbətlər vasitəsilə çatdırırdı. Valideynlərin pedaqoji hazırlığı ilə bağlı proqramlar məktəb tərəfindən hazırlanmışından, onlarla aparılacaq pedaqoji işin məzmunu, formaları (kollektiv, fərdi və s.) və üsulları (mühazirə, fərdi söhbət və s.) müəllimlər tərəfindən müəyyən edilirdi. Hüquqi cəhətdən ailə məktəbdən asılı vəziyyətdə olduğuna görə, valideynlər heç bir təşəbbüslə çıxış edə bilmirdilər. Həyata keçirilən tərbiyə işinə nəzarət və rəsmi qiymətləndirmə mexanizmi olmadığından məktəbin ailəyə təsiri böyük idi. Valideynlərin dövlətin və məktəbin təhsil siyasətini qeyd-şərtsiz dəstəkləmələri, uşaqların təliminə, davranışına nəzarət etmələri, valideyn iclaslarında, pedaqoji mühazirələrdə siyasi və pedaqoji hazırlıqlarını yüksəltmələri, bütün tədbirlərdə məktəbə kömək etmələri tələb olunurdu.

30–40-cı illərdə ailədə uşaqların tərbiyəsi, əsasən, xalq pedaqogikasının ənənələrinə əsaslanırdı. Əksər valideynlərin təhsil səviyyəsi çox aşağı idi. Qeyd etdiyimiz kimi, valideynlər uşaqların təlim-tərbiyəsi ilə bağlı proqramların hazırlanmasında, təlimin məzmununun müəyyənləşdirilməsində iştirak etmirdilər.

Müəllim-valideyn əməkdaşlığının demokratik modeli

XX əsrin 50-ci illərində müəllim və valideynlər arasında əməkdaşlığın daha demokratik modelinə üstünlük verilməyə başlandı. Müharibədən sonrakı dövrdə ictimai-siyasi həyatda baş verən yumşalmalar ailə və məktəb münasibətlərinə də ciddi təsir etdi. Ə.Seyidov, M.Mehdizadə, M.Muradxanov, B.B.Komarovski, İ.Vəlixanlı və b. məktəbli şəxsiyyətinin formalaşmasında ailə və məktəbin qarşılıqlı əlaqəsinin demokratik yanaşmalar əsasında qurulmasının vacib olduğunu bildirirdilər. Müəllimlərin valideynlərlə işinin məzmununda iki əsas istiqamət fərqləndirildi:

1) uşaqlarda xarakter tərbiyəsi;

2) uşaqların nizam-intizamına və təlim nailiyyətlərinə nəzarət [Muradxanov M., İtelson L. Məktəbdə şüurlu intizam tərbiyəsi, 1955].

Cəmiyyətdə baş verən yumşalmalardan sonra uşaqların ailədə və məktəbdə intizam tərbiyəsinin məzmununda dəyişikliklər yarandı. Məktəbin ailəyə təzyiqli bərabərhüquqlu əməkdaşlıqla əvəz edildi. Həm məktəbdə, həm də ailədə uşaqların tərbiyəsinə pedaqoji-psixoloji tələblər ön plana çəkildi. Şagirdləri inzibati yollarla təhsilə cəlb etmək əvəzinə, onların təşəbbüskarlığının, yaradıcı imkanlarının artması və intizamlı olmaları üçün müvafiq mühitin yaradılması ideyası irəli sürüldü.

XX əsrin 60–70-ci illərində ailə ilə məktəbin qarşılıqlı əlaqəsində demokratikləşdirmə prosesi davam etdirilirdi. Bu, hər şeydən əvvəl, yeni insan – hərtərəfli və ahəngdar inkişaf etmiş məktəbli şəxsiyyəti formalaşdırmaq konsepsiyası ilə bağlı idi. Mənəvi zənginliyi, əxlaqi saflığı, fiziki kamilliyi ilə seçilən gənc nəslin tərbiyə olunması yalnız ailə və məktəbin qarşılıqlı əlaqəsi sayəsində mümkün ola bilərdi. Həmin dövrdə şagirdlərdə həyata və ictimai fəallığa vətəndaş münasibətinin formalaşdırılması tərbiyədə əsas aspektlərdən biri idi. Ailə – məktəb əlaqələrinin forma və yolları təkmilləşdirilirdi.

XX əsrin 80-ci illərinin ikinci yarısından başlayaraq cəmiyyətdə baş verən ictimai-siyasi hadisələr nəticəsində təhsil sistemində dəyişikliklər aparılmağa başlandı. Məktəb tədricən avtoritar mövqeyini itirməyə başladı. Təhsilin bütün sahələrində olduğu kimi, müəllim və valideynlər arasında da əməkdaşlığın yeni formalarının yaradılması ilə bağlı intensiv axtarışlara başlandı. Nəzəri tədqiqatlarda müəllim və valideynlər arasında əməkdaşlığın forma və metodları ilə bağlı yeni fikirlər irəli sürülür, məktəbin ailə ilə əlbir işinin məzmunu müəyyənləşdirilir, valideynlərdə pedaqoji mədəniyyətin inkişafında diferensial yanaşmanın tətbiqi vacib hesab edilirdi. Valideyn qrupları arasında pedaqoji maarifləndirmənin nəzəri aspektləri təhlil olunur, ailədaxili münaqişələrin səbəbləri araşdırılır, valideynlərə uşaqların təlim-tərbiyəsi ilə bağlı tövsiyələr verildirdi.

Son onilliklərdə cəmiyyətdə baş verən sosial-iqtisadi islahatlar valideyn–müəllim əməkdaşlığında da ciddi dəyişikliklərə səbəb oldu. Müasir təhsil müəssisələri (gimnaziyalar, liseylər və s.) yaradıldı, ingilis, fransız, alman, türk dillərində məktəblər fəaliyyət göstərməyə başladı. Təhsilin məzmununda, formalarında dəyişikliklər olundu. Valideynlər təhsil müəssisələrinin xidmətlərini araşdırmaq, müstəqil seçim imkanı əldə etdilər. Nəticədə birbaşa və dolaylı yolla məktəbə təsir etmək imkanları yarandı.

30–40-cı illərdə məktəbin ailəyə təsir imkanları böyük idisə, 50-ci illərdə bu təsir tədricən azalmağa başladı. 60–70-ci illərdə məktəblə ailənin qarşılıqlı əlaqəsi bərabərhüquqlu subyektlərin əməkdaşlığına çevrildi. Son onillikdə isə əksinə, valideynlərin məktəbə təsir imkanları xeyli genişlənməmişdir. Bu, müsbət tendensiya olsa da, məktəbin inkişafına, məktəblilərin şəxsiyyət kimi formalaşmalarına

güclü təsir göstərmədi. Əksinə, sosial şəbəkələrin, televiziyanın, internet resurslarının və digər informasiya mənbələrinin təsiri nəticəsində məktəblilərin davranışında müstəqillik, sərbəstlik, müasirlik adı altında xeyli çatışmazlıqlar meydana gəldi ki, bunların da əksəriyyəti milli-mənəvi dəyərlərə zidd olmaqla yanaşı, uşaqların tərbiyəsinə də mənfi təsir göstərdi.

Ailə-məktəb əməkdaşlığına mənfi təsir göstərən amillərdən biri də ailələrin sosial və iqtisadi vəziyyətinə görə bir-birindən kəskin şəkildə fərqlənməsidir. Əhalinin sosial təbəqələşməsi nəticəsində valideynlərin mənsub olduğu təbəqələrin fərqli təhsil ehtiyacları yarandı. Valideyn təmsil etdiyi sosial təbəqənin hədəflərinə uyğun olaraq, uşaqlarının təlim-tərbiyəsi, inkişafı ilə bağlı müvafiq tələblər, gözləntilər müəyyənləşdirir. Müəyyən sosial təbəqənin təmsilçiləri olan valideynlərin təhsil səviyyəsinin müəllimlərə yaxın (bəzi hallarda hətta daha yüksək) olması ailə-məktəb əməkdaşlığında fərqli modellər yaratdı. Təhsil prosesinə, böyüməkdə olan nəslin tərbiyəsinə nüfuz edən sosial təbəqələşmə nəticəsində məktəb valideynlərin, mətbuatın, ümumiyyətlə, cəmiyyətin ciddi tənqid hədəfinə çevrildi.

Ailə-məktəb əməkdaşlığının müasir modeli

Ailə – məktəb əməkdaşlığının müasir modeli demokratikliyi, humanistliyi və müasirliyi ilə diqqəti cəlb edir. Müasir modelin nəzəri əsasları “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda öz əksini tapmışdır. Valideynlər övladları üçün təhsil müəssisəsini, fənn müəllimini seçməklə yanaşı, məktəbin idarəetmə orqanlarına (sinif valideyn komitələri, məktəb valideyn komitələri, məktəb icmaları, valideyn-müəllim assosiasiyaları və s.) seçkilərdə iştirak edə, uşaqlarının təlim-tərbiyəsi ilə bağlı istənilən dövlət və məhkəmə orqanlarına müraciət edə bilərlər. Təhsil Qanununda uşaqlara münasibətdə ailə və məktəbin qarşısına aşağıdakı vəzifələr qoyulur:

- uşaqların fiziki və psixi sağlamlığının qayğısına qalmaq;
- uşaqların fitri istedadlarının və təbii imkanlarının inkişafını təmin etmək;
- uşaqların şəxsiyyətinə hörmət etmək;
- uşaqlara Vətənə, dilinə, tarixinə, xalqına, soykökünə, ümumbəşəri dəyərlərə və insan hüquqlarına hörmət hissi aşılamaq [“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu].

Müəllim və valideynlərin əməkdaşlığı məktəb həyatının bütün mərhələlərində vacibdir, lakin uşağın məktəbə getməsinin ilk illərində bu, xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu illərdə uşaq hələ də ailəsi ilə çox sıx bağlı olduğundan hisslərini idarə edə bilmədiyi kimi, davranışına da nəzarət etməkdə çətinlik çəkir. Kiçik məktəb yaş dövründə uşağın əsas fəaliyyət növləri dəyişir, indiyə qədər əsas fəaliyyət növü olan oyun öz yerini təlimə verir. Təlim aparıcı fəaliyyət növünə çevrilir,

ünsiyyətdə və ətrafdakı ilə münasibətlərdə fərqli situasiyalar yaranır. Uşağın yeni vəzifələri (təhsil almaq, məktəbin daxili nizam-intizam qaydalarına əməl etmək və s.) meydana gəldiyi üçün onun həyat tərzində də dəyişir. İbtidai sinif şagirdlərinin şəxsiyyətinin formalaşdırılması ailədə və məktəbdə (sinif yoldaşları və müəllimlərlə ünsiyyət prosesində), yeni fəaliyyət növlərinin və ünsiyyətdə olduğu insanların təsiri altında baş verdiyindən bu mərhələdə valideyn-müəllim əməkdaşlığı xüsusi forma və məzmununa malik olur.

Birinci sinif şagirdlərinin məktəbə adaptasiyası onların *ailədə psixoloji hazırlığı* ilə sıx bağlıdır. Valideynlərin əksəriyyəti uşağın məktəbə hazırlığını onun bilik səviyyəsi ilə ölçür. Onların fikrincə, əgər uşaqlar saymağı, şeir deməyi bacarırlarsa, hərfləri tanıyırlarsa, deməli, məktəbə hazırdırlar. Bu, doğru yanaşma deyil. Valideynlər uşağa yazı və oxu bacarıqları aşılamadan öncə onlara özünə inam hissi aşılamalı, fikirlərini sadə şəkildə ifadə etməyi, həmyaşdları və böyüklərlə ünsiyyət yaratmağı öyrətməli, məktəbə getməyə həvəsləndirməlidirlər. Valideynlər uşaqlarının sosiallaşmasına ciddi yanaşmalı, bu məqsədlə onları məktəbəqədər müəssisəyə qoymalı, hər gün onlarla birlikdə olmaq üçün vaxt ayırmalıdırlar.

Təlim fəaliyyəti müəllimin vəzifələrinə aid olduğundan o, zəruru bilikləri şagirdlərə, onların yaş və dərk etmə səviyyələrinə uyğun olaraq, sistemli, ardıcıl şəkildə öyrədir. Uşaqlar ailədə məktəbə psixoloji cəhətdən hazırlaşmadıqlarına görə, həm məktəbhazırlıq qrupunda, həm də məktəbdə müəllimə və sinif yoldaşlarına uyğunlaşa bilmir, öz etirazlarını ağlamaqla bildirirlər. Bunun əsas səbəbi valideynlərin ailədə uşaqları üçün sosiallaşma mühiti yarada bilməmələridir. Belə uşaqların həmyaşdları və müəllimlərlə münasibətində anlaşılmazlıqların olması onlarda aqressivliyin və əsəbiliyin yaranmasına səbəb olur.

İbtidai məktəb dövrü uşağın həyatında xüsusi mərhələdir. Təhsilin bu pilləsində şagirdlər həm müəllimlərinin, həm də valideynlərinin xüsusi diqqət, xüsusi münasibət gözləyirlər. Uşaq məktəbə qəbul olunduqdan sonra təlim fəaliyyətinə keçid baş verir, onun xarici aləmlə qarşılıqlı əlaqələri genişlənir, onda təhsilə, məktəbə, müəllimə və həmyaşdlarına müsbət münasibət və yeni sosial mövqe formalaşmağa başlayır. Şagirdin üzərinə qoyulmuş yeni vəzifələrin həlli, yeni məsuliyyətin dərk olunması ibtidai sinif müəllimi ilə valideynlər arasında əməkdaşlığın səmərəli təşkilindən asılıdır. Bu əməkdaşlığın məzmununun əsas istiqamətini “müəllim – valideyn – şagird” üçbucağında qarşılıqlı əlaqə, ünsiyyət, qarşılıqlı münasibət, məlumat mübadiləsi və birgə fəaliyyətin formalaşdırılması təşkil edir. Qarşılıqlı əlaqənin müxtəlif formaları və komponentləri var.

Müəllim-valideyn əməkdaşlığının təşkilati və prosedur komponentləri

Müəllim-valideyn əməkdaşlığının *təşkilati və prosedur komponentlərinə* müəllim və valideynin sistemli və müntəzəm qarşılıqlı əlaqəsi, bu qarşılıqlı

əlaqənin yaradılması metodları, vasitələri, formaları və prinsipləri, həmçinin, uşağın təhsil-tərbiyəsi ilə bağlı işin təşkili və yekunlaşdırılması daxildir.

Müəllim-valideyn əməkdaşlığının səmərəliliyi əməkdaşlıq metodlarının düzgün seçilməsindən və tətbiqindən asılıdır. "Metod" anlayışının pedaqogika elmində işlənməsinin tarixi qədim olsa da, onların təsnifatında hələ də fikir ayrılıqları qalmaqdadır.

Metodların müəllim-valideyn əməkdaşlığı kontekstində dəyərləndirilməsi

Biz metodları müəllim-valideyn əməkdaşlığı kontekstində dəyərləndirməyə çalışacağıq. "Pedaqoji mənada *metod* həyat həqiqətlərini optimal yolla şagirdlərə çatdırmaq, onları proqram çərçivəsində bilik, bacarıq, vərdislərlə silahlandırmaq, məktəblilərdə zəruri keyfiyyətləri (vətənpərvərlik, əməksevərlik, igidlik, xeyirxahlıq və s.) formalaşdırmaq üçün həyata keçirilən hərəkətlər sistemidir" [Əhmədov B. Azərbaycan dili təliminin qanunları, prinsipləri və metodları, 1974]. Bu əlaqələrdə həm təlim, həm də tərbiyə metodlarından istifadə olunur. Tədqiqatçılar *tərbiyə metodları* dedikdə, müəyyən olunmuş keyfiyyətləri şagirdlərdə tərbiyə etmək məqsədilə onların şüuruna, iradəsinə, hissləri nə, davranışına təsir göstərmək üçün nizama salınmış fəaliyyəti, *təlim metodu* dedikdə isə təhsil məqsədlərinə nail olmaq üçün müəllim və şagirdlərin nizama salınmış qarşılıqlı fəaliyyəti kimi şərh edirlər [Paşayev Ə., Rüstəmov F. Pedaqogika, 2012]. Bu prosesdə şagirdlər müəllimin rəhbərliyi altında bilik, bacarıq və vərdislərə yiyələnirlər. Müəllim – valideyn əməkdaşlığının səmərəliliyinin göstəricisi olan metodlar dedikdə isə, təlim-tərbiyə problemlərini həll etmək məqsədilə tam pedaqoji prosesin iştirakçıları olan müəllim, şagird və valideynlər arasındakı qarşılıqlı əlaqənin yolları başa düşülür. Müəllim uşaqların təlim-tərbiyəsində ailə-məktəb əməkdaşlığının nəticələrini proqnozlaşdırmaq, düzgün layihələşdirmə aparmaq üçün pedaqoji fəaliyyət metodlarının özünəməxsus xüsusiyyətlərini bilməlidir. Qeyd etdiyimiz kimi, uğurlu nəticənin alınması metodlardan ən optimalının seçilməsi və tətbiqindən asılıdır.

Müəllim-valideyn əməkdaşlığında metodların düzgün seçilməsi valideynlərin pedaqoji maariflənməsində, pedaqoji mədəniyyətlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Zəruri pedaqoji səriştələrə yiyələnən valideyn uşaqlarının tərbiyəsində düzgün metod tətbiq etdiyinə görə nüfuzu və şəxsi nümunəsi ilə seçilir. Valideyn ailədə tərbiyə prosesini təşkil edərkən müəyyən tələbləri nəzərə alır. Pedaqoji ədəbiyyatda həmin tələblər aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

- 1) valideynlərin öz uşaqlarının xarakterini, onların müsbət və mənfi keyfiyyətlərini bilmələri;
- 2) valideynlərin şəxsi təcrübəsi, nüfuzu, ailədə münasibətlərin xarakteri və

şəxsi nümunələri ilə tərbiyə etməyə səy göstərmələri (Bu qrup valideynlər inandırma və alışdırma metodlarından səmərəli istifadə etməyə çalışırlar);

3) birgə fəaliyyətə üstünlük verən valideynlərin praktik metodlara (birgə əmək fəaliyyəti, gəzintiye çıxmaq və s.) üstünlük vermələri (Birgə fəaliyyət prosesində yaranan səmimi ünsiyyət uşaqların daha səmimi və inamlı olmalarına, valideynlərin onları düzgün başa düşmələrinə kömək edir);

4) valideynlərin pedaqoji mədəniyyətinin səviyyəsinin tərbiyənin metod, vasitə və formalarının seçiminə təsiri [Paşayev Ə., Rüstəmov F. Pedaqogika, 2012].

Müasir dövrdə müəllim-valideyn əməkdaşlığında daha çox istifadə olunan metodlar

Müasir dövrdə müəllim-valideyn əməkdaşlığında daha çox aşağıdakı metodlardan istifadə olunur: *mühazirə, müsahibə, məsləhətləşmə, müzakirə, disput və treninq*. Seçilən metodun müəllim-valideyn əməkdaşlığının formasına (kollektiv, qrup, fərdi) uyğunluğu onun səmərəliliyini təmin edir.

Pedaqog və psixoloqlar ailə – məktəb əlaqələrinin səmərəliliyinin öyrənilməsi məqsədilə müxtəlif metodlar təqdim edirlər. Prof. A.Abbasov ailə pedaqogikasının tədqiqat metodlarını belə müəyyənləşdirir:

- 1) pedaqoji ədəbiyyatla, ailə tərbiyəsində həsr olunmuş əsərlərlə tanış olmaq;
- 2) müşahidə metodu;
- 3) müsahibə metodu;
- 4) ailədə uşaqların yaradıcılıq məhsullarının öyrənilməsi metodu;
- 5) pedaqoji eksperiment metodu;
- 6) reytingin öyrənilməsi metodu;
- 7) sosiometriya metodu;
- 8) modelləşdirmə metodu [Abbasov A. Ailə pedaqogikası, 2019].

N. Çələbiyev həmin metodların bəzilərini olduğu kimi versə də, onların sırasına diaqnostik metodları, testləri, anket sorğuları metodunu, konkret vəziyyətlərin təhlili metodunu, statistik metodları da daxil edir [Çələbiyev N. Ailə psixologiyası, 2015].

Ailə pedaqogikası ilə bağlı nəşr edilən əsərlərdə, elmi məqalələrdə bu metodlar bu və ya digər şəkildə təkrar edilmişdir. Müəlliflər pedaqogika və psixologiyanın yuxarıda sadaladığımız metodlarını ailə pedaqogikası və psixologiyasının tədqiqat metodları kimi təqdim etmişlər.

Ailə-məktəb əməkdaşlığının səviyyəsini öyrənmək məqsədilə aşağıdakı metodlardan istifadə səmərəli ola bilər:

- 1) müşahidə; 2) müsahibə; 3) anketləşdirmə; 4) test; 5) pedaqoji sənədlərin öyrənilməsi; 6) pedaqoji eksperiment; 7) riyazi statistika.

Ailədə uşağın şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsir göstərən amillər çoxdur:

- 1) uşağın şəxsi potensialı və xarakteri;
- 2) valideynlərin hər ikisinin uşaqların tərbiyəsində iştirak edib-etməməsi;
- 3) tərbiyəvi təsirlərdə (ailə üzvləri arasında, ailə və məktəb arasında) vahidliyin gözlənilməsi;
- 4) ailədə tərbiyə işinin sistemli, ardıcıl və fasiləsiz aparılması;
- 5) uşağın şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşılması;
- 6) valideynlərin səmimiyyət və mehribanlığının tərbiyə üçün sağlam mühitin formalaşdırılmasında rolu.

Məktəb–ailə əməkdaşlığında daha çox kütləvi iş formalarından istifadə edilir. Pedaqogika dərslərində L.Qasımova kollektiv əlaqə formalarına sinif valideyn iclaslarını, ümumməktəb valideyn iclaslarını, istehsalat kollektivlərində, müvafiq müəssisələrdə keçirilən pedaqoji lektoriyaları, şagirdlərin asudə vaxtının təşkilində ailə, məktəb, ictimaiyyət və istehsalat kollektivlərinin qarşılıqlı surətdə fəal iştirakının təmin olunmasını [Qasımova L., Mahmudova R. Pedaqogika, 2012], Ə.Paşayev və F.Rüstəmov valideyn universitetlərini, konfransları, valideyn məktəbini, dəyirmi masaları [Paşayev Ə., Rüstəmov F. Pedaqogika, 2012], Ə.Ağayev və A.Həsənov elmi-praktik konfransları, açıq qapı günlərini, sual-cavab axşamlarını, sinif valideyn iclaslarını, disputları [Həsənov A., Ağayev Ə. Pedaqogika, 2007] aid edirlər. Təcrübədə müəllim–valideyn əməkdaşlığında fərdi məsləhətləşmələrə və ailələri ziyarətlərə də rast gəlinir. Valideynlərin pedaqoji imkanlarını öyrənmək, ailəyə pedaqoji dəstək göstərmək məqsədilə müəllimlərin uşaqların evlərinə getmələri, bir ənənə kimi, 70–80-ci illərdə yaranmışdı. Müəllimlər evlərdə olarkən uşaqların mənzil şəraiti, ailə üzvlərinin tərkibi, onların pedaqoji mədəniyyətinin səviyyəsi, uşaqların təhsili üçün yaradılan şəraitlə tanış olmaqla yanaşı, həm də onların fərdi xüsusiyyətləri ilə bağlı zəngin məlumatlar toplayırdılar. Müəllimlərdə şagirdlərin təlim uğurları və tərbiyəsi ilə bağlı tam təsəvvür formalaşdı. Təəssüf ki, son zamanlarda bu ənənə unudulmaqdadır. Mingəçevir şəhərindəki 7 №-li tam orta məktəbin ibtidai sinif müəllimi S. Xəlilova, R.Muradov adına Texniki-Humanitar liseyin ibtidai sinif müəllimi A.Quliyeva, Mingəçevir şəhər Təbiət-Riyaziyyat və Humanitar Elmlər təmayüllü liseyin ibtidai sinif müəllimi S.Musayeva söhbət zamanı etiraf etdilər ki, son illərdə siniflərdə təhsil alan uşaqların ailələrində olmayıblar. İbtidai sinif şagirdlərinin (xüsusilə də I–II sinif) valideynləri müntəzəm olaraq məktəbə gəldikləri və ya onlarla onlayn şəkildə əlaqə saxlamaq mümkün olduğu üçün ailələrə getməyə ehtiyac hiss olunmayıb.

Müəllim–valideyn əməkdaşlığının qeyri-ənənəvi formaları

Son illərə kimi müəllimlər valideynlərlə praktik iş zamanı ailə-məktəb əlaqələrinin, əsasən, ənənəvi formalarından istifadə edirdilər. Müasir dövrdə

ənənəvi iş formaları ilə yanaşı, həm də qeyri-ənənəvi iş formaları həyata keçirilir. 2020-ci ildə koronavirus pandemiyasının bütün dünyanı fəlakət qarşısında qoyduğu bir zamanda Azərbaycanda həyata keçirilən qabaqçılıq tədbirlərdən biri də bütün təhsil-tərbiyə müəssisələrinin öz fəaliyyətini müvəqqəti olaraq dayandırması oldu. Təhsilin fasiləsizliyini təmin etmək məqsədilə *Zoom*, *Microsoft Teams*, *Skype* proqramlarında dərslər təşkil olundu. Bu platformalardan səmərəli istifadə müəllim–valideyn əməkdaşlığına yeni məzmun gətirdi.

Müəllim–valideyn əməkdaşlığının *qeyri-ənənəvi formaları*, yəni yeni modelləri (onlayn məsləhətləşmələr, onlayn müzakirələr, onlayn sinif iclaslarının keçirilməsi və s.) yarandı. Əslində bu proses ölkənin bəzi məktəblərində çoxdan başlanmışdı. Həm dövlət, həm də özəl məktəblərin bəzilərində, neçə illər idi ki, elektronlaşdırılma həyata keçirilir, elektron jurnal, elektron gündəlik və s. tətbiq edilirdi. Valideynlər müasir texnologiyaların köməyi ilə övladlarının oxuduğu məktəbdə təlim-tərbiyə prosesinin təşkili ilə onlayn şəkildə tanış olur, uşaqlarının təlim nəticələrinə nəzarət edir, müəllimlərlə əlaqə saxlayır və fikir mübadiləsi aparırdılar. Məktəblərin elektronlaşdırılması sahəsində müəyyən qədər müsbət təcrübə toplanmışdı. Koronavirus epidemiyası isə bu işi sürətləndirdi və onun əhatə dairəsini daha da genişləndirdi. İnsanlar *Zoom*, *Microsoft Teams*, *Skype* proqramlarında işləmək bacarıqlarına yiyələndilər. Onlayn rejimdə dərs oxuyan şagirdlərin valideynləri də müəllimlərlə əlaqə saxlamaq və uşaqlarına kömək etmək məqsədilə həmin proqramları öyrənməli oldular. Ümumtəhsil məktəblərində distant təhsilin tətbiqi bəzən perspektivsiz görünərsə də, müəllim və valideynlərin onlayn görüşlərinin davamlı olacağı şübhə doğurmur.

Müəllim–valideyn əməkdaşlığının nəticələrinin səmərəli olması optimal metodların tətbiqi ilə yanaşı, həm də müəyyən prinsiplərin nəzərə alınması ilə bağlıdır. Müəllim–valideyn əməkdaşlığının prinsipləri qarşılıqlı əlaqənin təşkili formalarını (kütləvi, qrup, fərdi) və metodlarını (mühazirə, müsahibə, məsləhətləşmə, müzakirə, disput, treninq və s.) müəyyən edən başlıca müddəalardır. Bu prinsiplər əlahiddə prinsiplər deyil, tərbiyə prosesinin prinsipləridir. Elmi-pedaqoji ədəbiyyatda verilənləri, mövcud təcrübəni ümumiləşdirərək, müəllim və valideynlər arasındakı qarşılıqlı əlaqə prinsiplərini aşağıdakı kimi müəyyənləşdirmək olar:

- tərbiyəvi təsirlərdə vahidlik;
- müsbət cəhətlərə istinad etmək (nikbinlik);
- fərdi yanaşma;
- subyektivlik;
- şəxsiyyətlərarası münasibətlərin humanistləşdirilməsi.

Tərbiyə prosesində olduğu kimi, müəllim–valideyn əməkdaşlığında da həmin prinsiplərin tətbiqi kompleks xarakter daşmalı, vəhdətdə çıxış etməlidir. Bu prinsiplərin müəllim–valideyn əməkdaşlığının konsepsiyasını yaratdığını nəzərə alsaq, onu bir sistem kimi də təsəvvür edə bilərik. Onda bu prinsiplərin hər biri

həmin sistemin komponentləri kimi çıxış edir. İbtidai siniflərdə müəllim – valideyn əməkdaşlığında rəhbər tutulan həmin prinsiplərin səmərəli tətbiqi üçün münasib pedaqoji şərait olmalıdır.

Pedaqoji şərait dedikdə, qarşıya qoyulmuş təhsil-tərbiyə vəzifələrinin həllinə yönəlmiş məzmun, forma, metod və resursların məcmusu başa düşülür. İbtidai sinif müəllimləri valideynlərlə əməkdaşlıq zamanı həm yuxarıda sadaladığımız prinsiplərin kompleks tətbiqinə çalışmalı, həm də bu münasibətlərin səmərəli olması üçün xarici (mühit) və daxili (valideynlərin pedaqoji ehtiyacları və s.) amilləri, prosesə təsir göstərən subyektiv və obyektiv təsirləri nəzərə almalıdırlar. Bu səbəbdən müəllimlər ailə ilə əlaqə yaradarkən iki aspektdə xüsusi diqqət yetirməlidirlər:

- 1) təşkilati;
- 2) psixoloji-pedaqoji.

Həm təşkilati, həm də psixoloji-pedaqoji aspektlərin nəzərə alınması ibtidai sinif müəllimlərindən pedaqoji səriştə və peşəkarlıq tələb edir. Müəllim – valideyn əməkdaşlığında qarşıya qoyulmuş vəzifələrin həlli bir tərəfdən əməkdaşlığın baş tutması üçün münasib şəraitin seçilməsindən, müəllimin ailəyə bələdliyindən, təşkilati işlərin düzgün planlaşdırılmasından, digər tərəfdən isə pedaqoji-psixoloji amillərin nəzərə alınmasından asılıdır.

Müəllim-valideyn əməkdaşlığının səmərəliliyinin şərtləri

Müəllim–valideyn əməkdaşlığının səmərəliliyinin şərtləri çox olsa da, müəllim 4 əsas şərtə xüsusi diqqət yetirməlidir:

– *Müəllimin valideynlərlə qarşılıqlı əlaqənin formalaşdırılmasının zəruriliyini tədris prosesinin məqsədi və meyarı kimi dərk etməsi.* Məqsəd təhsil prosesinin əsas şərtidir, fəaliyyətlərin nəticələrinin proqnozlaşdırılmasıdır. Məqsəd həm də diaqnostik xarakter daşmalıdır.

– *Əməkdaşlıq prosesində valideynlərə fərdi yanaşmaq, yaradıcılıq nümayiş etdirmək, görüşlərdə dialoqa üstünlük vermək.* Bu şərt müəllimin şəxsi yanaşmasını əks etdirir. Müəllim tərbiyəvi fəaliyyət üçün strategiya hazırlayır və konkret situasiya üçün hərəkət taktikasını müəyyənləşdirir.

– *Müəllimin peşəkar ünsiyyət bacarığına malik olması.* Psixoloqların fikrincə, kommunikativ bacarıqlar ünsiyyət mədəniyyətinin tərkib hissəsidir. Valideynlərlə qarşılıqlı əlaqə zamanı müəllim ünsiyyətin bütün funksiyalarını (təmas, informasiya, təhrikedici, əlaqələndirmə, anlama, təsir göstərmək, iştirakçılarda emosional vəziyyət yaratmaq və s.) yerinə yetirməli, kollektiv fəaliyyətin və əlaqələrin yaradılmasının təşkilatçısı olmalıdır. Bu da müəllimin bir sıra ünsiyyət bacarıqlarına malik olmasını tələb edir. Demokratik cəmiyyətdə uşaqların aşağı təhsil nəticələrinə və davranışına görə valideynlərə mənəvi təzyiq göstərmək yolverilməz sayılır.

Buna baxmayaraq, hələ də bəzi müəllimlər şagirdin təlim uğursuzluğunun səbəbini ətraflı araşdırmadan, səbəblərini müəyyənləşdirmədən valideynlərə şikayət edir, narazılıqlarını bildirirlər. Müəllimlərin sərt davranışı, məzəmməti ilə qarşılaşan valideyn informasiyanı dəqiqləşdirmədən, uşağın təhsilində və ya davranışında baş verənləri təhlil etmədən onu cəzalandırmaq fikrinə düşür. Müəllimin belə yanaşması tamamilə yanlışdır. Belə hallar müəllim–şagird əməkdaşlığına ziyan vurmaqla yanaşı, ailədaxili münaqişələrin yaranmasına, uşaq–valideyn münasibətlərinin pozulmasına səbəb olmaqla yanaşı, hətta bəzi hallarda intihara da səbəb ola bilər. Müasir dövrdə ailə-məktəb əməkdaşlığı konstruktiv xarakter daşmalıdır.

– *Müəllimin empatiya və refleksiya qabiliyyətinə malik olması.* Bu şərt əvvəlki şərtlə sıx bağlıdır. Müəllimin şagirdin halına yanması, uğursuzluğuna görə onunla birlikdə həyəcan keçirməsi, hiss və həyəcanlarını bölüşməsi, hisslərinə şərik olması onda empatiya hissəsinin güclü olmasına dəlalət edir. Təlim prosesində şagirdin emosional vəziyyətini onun davranışından, hərəkətlərindən və mimikasından hiss etmək də müəllimin empatiya qabiliyyəti hesab edilir.

Müəllimin ailə–məktəb əməkdaşlığında uğur qazanmasında onun hissi və idraki empatiyası, valideynlərin, şagirdlərin düşüncələrini, fikirlərini anlaması mühüm rol oynayır. Müəllimin refleksiya qabiliyyəti də ona uğur gətirən amillərdəndir. *Refleksiya* – hər bir insanın, bu situasiyada müəllimin öz hərəkətlərinə, davranışına, valideynə və yaxud şagirdlərinə münasibətinə “kənardan baxması”, fikir və düşüncələrini təhlil etməsi, özünə tənqidi yanaşmasıdır. Bu, müəllimə imkan verir ki, o, valideyn–müəllim əməkdaşlığında məqsədlərinin, fəaliyyətinin uğurlu olub-olmamasını müəyyənləşdirsin, tərəf-müqabillərinin mənəvi ehtiyac və maraqlarını öyrənsin.

Elmi-pedaqoji ədəbiyyatların təhlili onu göstərir ki, pedaqoji nəzəriyyədə və təcrübədə müəllim–valideyn–şagird əməkdaşlığının dəqiq müəyyənləşdirilən, hamı tərəfindən qəbul edilən təşkilati və pedaqoji şərtləri yoxdur. Bu da təbiidir – ailələr, müəllimlər və şagirdlər müxtəlif xarakterə, əxlaqi-mənəvi dəyərlərə, təhsil səviyyəsinə, fərqli maddi imkanlara malik olduqlarına görə, əməkdaşlığın vahid səmərəlilik şərtlərini müəyyənləşdirmək çətindir, çünki bu, insan amili ilə bağlı olduğundan burada yalnız ümumi yanaşmanı (zəruri istiqamətləri) müəyyən etmək mümkündür.

Nəticə / Conclusion

Müəllim – valideyn əməkdaşlığının modelləşdirilməsi mürəkkəb bir prosesdir. Məqsəd, məzmun, təşkilati-prosessual və nəticə mərhələləri onun struktur elementləridir. İbtidai sinif müəlliminin ailə ilə qarşılıqlı əlaqəsi onun valideynlərlə səmimi ünsiyyətini, tərbiyə prosesini və subyektlər (müəllim, valideyn, şagird)

arasındakı münasibətləri əhatə edir. Bu səbəbdən də pedaqoji prosesdə müəllim–valideyn əməkdaşlığına şəxsiyyətlərarası münasibətlər kimi baxılır. Bu münasibətlərin məktəbli şəxsiyyətinin formalaşmasına təsiri qarşılıqlı əlaqələrin məzmun, forma, metod və vasitələrinin düzgün seçilməsindən asılıdır. Müəllim–şagird əməkdaşlığının ailənin ehtiyaclarına uyğun proqnozlaşdırılması və layihələşdirilməsi nəticəsində aşağıdakı keyfiyyət dəyişiklikləri baş verir:

– Müəllimlərin kiçik məktəbyaşlı uşaqların valideynləri ilə əlaqəsinin səviyyəsi yüksəlir.

– Kiçik məktəbyaşlı şagirdlərdə özünəhörmət hissi formalaşır, öyrənmə motivasiyası güclənir, məktəbə müsbət emosional münasibət formalaşır.

Təhsil-tərbiyə prosesi cəmiyyətin sosial-iqtisadi və mədəni tələbatı ilə bağlı olduğundan, son yüz ildə müəllim–valideyn əməkdaşlığının modelləri də bu tələbata uyğun olaraq dəyişmiş, müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq, müəllim–valideyn əməkdaşlığının yeni modelləri formalaşmışdır.

Ədəbiyyat / References

1. Abbasov A. (2019). Ailə pedaqogikası. Bakı: "Mütərcim", 270 s.
2. Azərbaycan Respublikasının ailə məəcəlləsi. <http://www.e-qanun.az/code/10>.
3. Çələbiyev N. (2015). Ailə psixologiyası. Bakı: "Mütərcim", 422 s.
4. Əhmədov B. (1974). Azərbaycan dili təliminin qanunları, prinsipləri və metodları. Bakı: "Maarif", 114 s.
5. Muradxanov M., İtelson L. (1955). Məktəbdə şüurlu intizam tərbiyəsi. Bakı: "Azərnəşr", 120 s.
6. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. <http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/18/>
7. Paşayev Ə., Rüstəmov F. (2012). Pedaqogika. Bakı: "Elm və təhsil", 463 s.
8. Qasıмова L., Mahmudova R. (2012). Pedaqogika, Bakı: "Çaşıoğlu", 548 s.
9. Həsənov A., Ağayev Ə. (2007). Pedaqogika. Bakı: "Nasir", 493 s.